

Ланселот Лоутон

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ*

УКРАЇНА: НАЙБІЛЬША ПРОБЛЕМА ЄВРОПИ

Виклад доповіді, виголошеної у Близько- і Середньосхідному Товаристві 1 лютого [1939 р.], з ласкавої згоди сера Франка і леді Ньюнес, за адресою Принцес Гейт, 55 [Лондон]. Головував містер Трейсі Філліпс, кавалер Військового Хреста. Додано деякі історичні та інші примітки¹.

Упродовж останніх кількох місяців Україна – зовсім невідома Заходіві країна – опинилася в центрі світової уваги. Гадаю, більшість людей може сказати, що знає мало або й нічого не знає про неї. Це не їхня провина. Для такого незнання є поважні причини. Поневолювачі України добре подбали про те, щоб вона залишалася незнаною; вони заперечували навіть її існування. Дуже важко уявити собі щось більш гідне осуду ніж замовчування народу, який за давнім правом належить до родини європейських націй. Проте неконтрольовані події тепер вивели Україну на міжнародну арену.

Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає думка, що від розв'язання української проблеми залежатиме доля Європи. Ця думка має своє виправдання. За територією Україна у три-чотири рази переважає, а населенням дорівнює Великій Британії. Коли Москва захопила Україну, то швидко по тому був завойований і Кавказ. Відтоді для Росії відкрилися шляхи до Близького Сходу, і її мрії про захоплення Константинополя тепер не видаються фантастичними. Відтоді ж таки європейським народам – крім тих, що зважилися на заморську експансію, – доводиться тулитися на півострові на краю велетенського континенту, що розкинувся від Північного моря до Тихого океану. Версальський договір затвердив цей територіальний поділ. Як наслідок, сьогоднішня Московія, яка тепер називає себе Радянським Союзом, панує над понад 200 національностями, займає територію близько дев'яти мільйонів квадратних миль, а всі інші нації Європи тісняться на півтора мільйонах квадратних миль.

З усіх країн, підлеглих Радянському Союзові, Україна найбільша й найважливіша. Розташована між двома великими системами гір – Кавказом і Карпатами – на сході вона межує з Азією, на заході втискається в Центральну Європу, а на півдні, з чорноморських берегів, має доступ до Середземноморського басейну. Перед війною вона була поділена між двома державами, Росією та Австро-Угорщиною, і після війни розчвертована між Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

З огляду на унікальне географічне положення України, маємо всі підстави вважати, що в наш час, коли стільки народів хочуть не просто утриматися на своїх посіلوх, але й поширити їх, будь-яка серйозна спроба з боку України скинути поневолювачів і об'єднати свої чотири розмежовані частини в одну незалежну Українську Державу неодмінно викличе справжню паніку.

Якщо ж Україні в цьому пощастить, то на сході Європи з'явиться держава, за територією й населенням друга після Росії. Такого масштабу подія, найвірогідніше, викликала б одночасні й важливі зміни всюди. Вона вплинула б, і чи не вирішальним чином, на долю більшовизму в Радянському Союзі, а можливо, й націонал-соціалізму в Німеччині. Вона також вирішила б майбутнє Польщі, Румунії та сусідніх земель і відкрила б нові грандіозні проблеми перед Британською імперією.

Якими є надії на успіх України? Перш ніж відповісти на це питання, хочу зауважити, що сам я не належу до друзів України. Я зацікавлений цією боротьбою лише як дослідник Східної Європи.

Більшість росіян завжди виявляли – і тепер ще виявляє – дуже примітивний підхід у відносинах з Україною. Я кажу про старорежимних, а не про підрадянських росіян: “Немає й ніколи не було ніякої української нації”, – твердять вони в засліпленні. Таке запевнення було офіційно проголошене міністром внутрішніх справ у 1863 році і відтоді часто повторюється. Україна, мовляв, – це просто південна частина Росії. Багато поляків також заперечували існування української нації, кажучи, що Україна – це тільки частина Польщі. За цими амбїтними суперечками й претензіями лежить причина трагедії України.

Оскільки є багато чого сказати про сучасні події, мені не варто довго зупинятися над давно минулим. Але тому, що ще й тепер росіяни і декотрі, хоч і меншою мірою, поляки твердять, що український націоналізм не має глибокого коріння, коротке звернення до історії потрібне для розуміння сучасних подій.

Можна довести, що Українська Держава існувала впродовж трьох окремих періодів. Перший із них – від дев'ятого до тринадцятого століття. Понад триста років на території, знаній сьогодні як Україна, існувала потужна й культурна держава, одна з найпереводівших у Європі. Це й була Україна, відома тоді під назвою Русь, і її столицею був Київ. Хоч її зв'язки з північчю були незначні, росіяни

* Ланселот Лоутон. Українське питання / автор-упорядник Сергій Кот, переклад Василя Триліса. — К., 2006. — Режим доступу: www.day.kiev.ua/206297

¹ Ukraine: Europe's Greatest Problem by Lancelot Lawton // East Europe and Contemporary Russia. — London, Spring 1939. — P. 28–60.

тепер стверджують, що вона тотожна з Росією – тобто з країною, яка виникла на кілька століть пізніше. А далі вони присвоїли собі її територію, її народ, героїв, святих, культуру і все майно. Проте їхній-таки видатний історик Ключевський визнає, що населення цих двох регіонів складалося з окремих різних етносів і що їхні фізичні властивості чітко відрізнялися.

Другим періодом української незалежності була Козацька доба. Коли Україна, спустошена татарськими ордами й нападами з півночі, лежала безпомічна, Литва й Польща зайняли її територію. І в XVI столітті, коли ці дві держави уклали союз, Україна майже вся опинилася під польським пануванням. Цікаво пригадати, що в той час і литовці, й поляки однаково боялися Москви й Німеччини. Тоді здавалося, що Україна як держава мала остаточно зникнути. Щоб вижити, вищі верстви української нації мусили полонізуватися, а українське селянство було закріпачене польською шляхтою та євреями.

І тут сталася подиву гідна річ. Козаки, які існували ще в стародавній Україні (називали їх “бродниками”), з’єдналися й заснували свою славетну державу на островах нижче порогів на Дніпрі. Систему правління в тій державі можна, мабуть, назвати демократичним деспотизмом. Щорічно козаки голосуванням вибирали собі правителя, якого називали гетьманом і який мав владу над життям і смертю своїх виборців. Проте завжди наприкінці гетьманування він складав звіт про свою діяльність при владі, і якщо виявлялося, що надто зловживав нею, то міг і на палю потрапити або позбутися голови.

Козацька держава була фактично продовженням – у своєрідній формі – незалежності українського народу. Це правда, що та держава визнавала суверенітет польських королів над собою і часом служила їм, але не терпіла над собою ніякого іншого закону, крім свого, і жодна сила на землі не пробувала вибити її з острівної твердині. Козаки, коли бачили в тому потребу, воювали з татарами, турками, а то й з поляками. Тож не дивно, що польський король Стефан Баторій сказав про них: “Колись із цих лотрів постане незалежна держава”.

Однаково сильні на воді й на суші, козаки часто діставалися аж до Анатолії й поверталися з великою здобиччю. Серед них завжди панував дух бунту, живе він і в сьгоднішній Україні. Боплан, французький інженер, що служив у тих часах польському королеві й прожив в Україні цілих 17 років, так написав про них: “Без волі в них немає бажання жити, і це, власне, є причиною того, що вони швидкі на опір і бунт проти державного закону, коли почувають себе обмеженими ним; рідко коли проминає сім-вісім років без їхніх повстань”.

Подібні речі говорили про них і інші вчені. Всі погоджувалися з тим, що козаків ніщо не може стримати в їхніх намірах, що вони горді й марнославні і легше приймають смерть, ніж неволю.

Часто ряди козаків поповнювали українські селяни, що втікали від польських панів, а також чоловіки інших націй, закохані у вільне бойове життя. З цієї войовничої, заповзятливої й кмітливої людності формувалася кістяк української нації. Українська проблема, отже, має біологічну й расову природу, і жодні заходи, які не враховують цього факту, не сприятимуть її розв’язанню. Козаки завжди захищали українське селянство. Безсторонні науковці погоджуються, що затиснуті між польськими землевласниками та євреями, що служили їм агентами, а нерідко й управителями, селяни були доведені до крайніх злиднів і зневажені. Навіть єврейські історики з похвальною об’єктивністю визнають, що євреї в ті часи були всемогутні. Вони управляли панськими економіями, монополізували цілі міста і тримали контроль у своїх руках не тільки над податками, але й над доходами православної церкви, стягали плату за хрещення й похорони, часто в ролі чиновників вели судочинство. Один єврей, що жив у ті часи, якийсь Мозес Гановер, згадуючи, як козаки часто відбирали у євреїв золоті та срібні скарби, відзначав, що то була лише розплата за їхні гріхи.

1648 року прославлений козацький гетьман Хмельницький, чие справжнє прізвище було Хмель, мобілізував усі козацькі сили й скинув подвійну тиранію. Україна стала вільною й незалежною, а Хмелья почали порівнювати з Кромвелем, з яким він справді мав листування. Не маючи достатніх сил, щоб воювати водночас із поляками, москвинами й татарами, Україна уклала союз із Москвою на рівних правах, але Москва віроломно ввела переважні сили в Україну, яку врешті-решт анексувала. Дев’ятьма роками пізніше, знесилена війнами й конфліктом із Польщею і неспроможна впокорити козаків, які не переставали бунтуватися, Москва дійшла з Польщею згоди й поділила з нею Україну. Та ще ціле століття по тому козаки часто вчиняли відчайдушні бунти.

При кожній такій нагоді Москва великими групами засилала їх до інших частин імперії (ця сама система винищення практикується тепер Советами), зокрема багато козаків було вивезено копати канали в отруйних багнах біля Петербурга, де вони й гинули масами.

Як тільки Москва закріпила владу над Україною, вона змінила свою назву з “Московії” на “Росію”. Знову виглядало, що український народ мав бути стертий з лиця землі. Щоб зберегти себе фізично, його вищі класи мусили робити те, що від них вимагалася, тобто піддатися зросійщенню й спольщенню. Але в народі, поміж селянством, український націоналізм продовжував жити. Починаючи з романтичного руху XIX століття, він поступово вилився в літературні форми і врешті став політичним. Спочатку той націоналізм можна було задовольнити навіть чимось меншим, ніж автономією, коли ж навіть російські ліберали не захотіли й слухати ні про які бодай обмежені поступки, він поступово, але впевнено перейшов у сепаратизм.



До того часу центр культури був на півдні; Київ, ближчий до Заходу, ніж Москва, плідно користувався латинськими джерелами. Фактично Московія була ученицею України і засвоїла від неї все, що тільки змогла. Але від моменту анексії України і зміни своєї назви на “Росія” вона навмисне намагалася відсунути Україну на задній план і гальмувала її розвиток. Заборонено було вживання української мови в школах і в наукових та історичних працях. Робилося все можливе, щоб не тільки витіснити й ліквідувати українську мову, але й знищити національну свідомість, яка саме в мові знаходить своє втілення. Україна використовувалася як колонія. Вона була багата на зерно й сировину, і Росія, занебруючи власні ресурси, апетитно накинута на півдні. Влада зосередилася в Москві; майже всі призначені урядники, особливо судді, були росіяни, а українських патріотів засиляли до Сибіру. Якщо української нації не існувало, в чому намагаються переконати нас росіяни, то чому той гніт і те зросійщення мали провадитися з такою послідовністю й жорстокістю? Навіть Російська енциклопедія не могла не визнати, що “національне самовиявлення, хоч і важко визначити момент його зародження, ніколи не завмирало в Україні”.

Російські володарі, протилежно тому, що вони говорили чужинцям, таїли в душі побоювання. Про це свідчить цитата з брошури, написаної в 1907 році генералом Залеським, головою казанської філії “Союзу російського народу”, що дістав зневажливу назву “Чорна сотня”: “Вже тисячу літ російський народ збирає безліч земель, заселених різними народностями. Більшість із них залишаються ворожими, в глибині свого серця мріють про відродження незалежності й часом справді бунтуються. Якщо б якась зла доля спіткала Росію, ці чужі народи повстануть і прагнутимуть повалити трон і Російську державу”.

Умови життя українців у Росії були значно гірші, ніж у Галичині. Під час поділів Польщі – від 1772 до 1795 року – Україна також була поділена: Галичина відійшла до Австрії. Там українцям дозволено було мати свої власні школи, свою літературу і навіть своїх професорів у Львівському університеті. Ліберальне ставлення Австрії до українців не подобалося Росії, і тертя на цьому ґрунті стало однією з вагомих причин Світової війни.

У 1914 році та сама зла доля, якої боявся генерал Залеський, таки знайшла Росію. Це була Європейська війна, внаслідок якої Україна в 1918 році стала незалежною державою. В мене замало часу, щоб розповісти про цей складний період. По допомогу проти нападу більшовиків український уряд звернувся до Центральних держав. Те запрошення цілком відповідало намірам Німеччини й Австро-Угорщини. Гостро потребуючи збіжжя, вони негайно ввели війська в Україну й заходилися стягати провіант з усією брутальністю, яку їм диктувала безвихідь. Українське керівництво, що спробувало захищати селян і відмовилося сприяти тій конфіскації, було розігнане. Головне командування німецької армії призначило гетьманом України генерала Скоропадського, командувача корпусу російського війська, що мав українське походження.

Німці, які його підтримували, наштовхнулися на впертий спротив з боку селян, і багато з них було вбито. Коли під ударами союзників німецький фронт на Заході розвалився, німці відійшли з України, а Скоропадський, перебраний у форму німецького офіцера, втік до Німеччини, де й живе по сьогоднішній день. Українська Директорія на чолі з Петлюрою, атакована з усіх боків білими й червоними, не втрималася довго, і в Україні встановився советський режим.

Перед тим як постав Радянський Союз, більшовики визнали незалежність України. Але зробили це тимчасово, зважаючи на тяжкий перебіг їхньої боротьби за владу. У своїх роботах Ленін провадив ту думку, що великороси, тобто насправді московити, мають підстави для національної гордості, бо, зрештою, це вони створили революційний клас і зробили соціалізм доступним для всього людства. “Але, – додавав Ленін, – ми не симпатизуємо малим державам. Ми стоїмо за централізм і проти федеративних стосунків.”

У нашій країні переважає думка, що неможливо дізнатися, що тепер коїться в Радянському Союзі. Це помилка. В радянській пресі є безліч свідчень того, що, як висловився сам Сталін, націоналізм в Україні становить велику небезпеку. Багато спостерігачів як українських, так і чужоземних, сходяться на тому, що фактичні обставини виправдовують тривогу радянської влади. Перед початком і після Світової війни я мав нагоду добре ознайомитися з українським націоналізмом. У 1933 році, повернувшись з України, п. Гарет Джоунз (Gareth Jones) доповідав і писав статті у щоденній англійській пресі, де він чітко стверджував, що в Україні існує дуже сильний націоналістичний рух. Інші автори підтверджували те спостереження. Одним із найпомітніших є Лазаревський, який прожив 10 років у Радянській Україні і був добре знайомий з українськими лідерами.

На відміну від старорежимних росіян, більшовики не заперечують існування української нації. Ленін писав: “Своїм гнобленням царизм і російська буржуазія залишили в серцях сусідніх народів велику неприязнь до великоросів. Замість самовизначення я пропоную цілком точне поняття – право на вільне відокремлення”. Те право було фактично занесене в Конституцію, але без прописаної процедури, як це могло б статися. Кожен, хто в Радянському Союзі відверто захищає сепаратизм, безслідно зникає.

Багато українських комуністів щиро вірили, що українська автономія буде підтримуватись і що українська партія, українська економічна організація й українська Червона армія будуть існувати незалежно від Москви. Ці ілюзії швидко вивітрилися. За Конституцією 1924 року, яка заклала осно-

ви того, що тепер називається СРСР, Україна була цілком позбавлена автономії, і вся політична, військова та економічна влада була централізована в Москві. Тільки управління власними культурними справами було залишене Україні. Справжню причину такої ситуації розкриває провідний більшовицький теоретик Попов: “Більшовики не повинні залишатися поза українським національним розвитком, з яким ототожнюються маси, інакше він піде своїм власним, небезпечним для нас шляхом. Щоб наблизитися до мас, ми мусимо вчити українську мову”.

За цією порадою українську мову було проголошено офіційною. Порівняно із заборонами царських часів це був великий поступ. Безпартійні, що головно гуртувалися біля Академії наук, а також і комуністи, жадібно вхопилися за цю можливість; почався розквіт літературної й культурної діяльності. Безсумнівно, це було патріотичне відродження.

У 1925–1926 рр. під проводом Шумського, Максимовича і відомого письменника Хвильового з’явилася в українській партії опозиція, яка домагалася розробки національної комуністичної програми. З такого приводу Київський Центральний Комітет партії визнав за потрібне повідомити Виконавчий комітет Третього Інтернаціоналу в Москві, що існування цих опозиційних груп свідчить про антисоветську роботу як у містах, так і по селах, і що в Україні розростається шовінізм.

У році 1929 ГПУ викрило широко розгалужену революційну організацію під назвою Спілка Визволення України. Сорок п’ять її лідерів було на довгі роки ув’язнено і багато обвинувачених у спілці з ними розстріляно. Двома роками пізніше (1931 р.) була викрита інша революційна організація під назвою Національний Центр. Того самого року почалася насильницька колективізація села.

Тут треба пояснити, що національний рух не обмежувався лише колами інтелігенції. Серед інтелігенції було багато агрономів, які мали постійні взаємини з селянами. У жодній частині Радянського Союзу спротив колективізації не був такий упертий і сильний, як в Україні. Причиною було те, що за царату, на відміну від більшості російського селянства, українські селяни не знали сільської комуни (общини) і вели переважно кожен власне індивідуальне господарство. Всіма засобами, що залишалися у їхньому розпорядженні, вони боролися за свій український спосіб життя, і врешті п’ять мільйонів селян загинули від голоду та з інших причин. На Заході майже не знають про цю велику трагедію.

У тих голодних 1932–1933 роках знову було викрито революційне підпілля: 1932 року це виявилася військова організація, в якій брали участь командири Червоної армії, а 1933 року були заарештовані ще 4000 осіб; один за одним відомі українці оголошувалися винними в тяжкому злочині – національному патріотизмі – і зникали без сліду.

У 1933 Скрипник, старий більшовик і приятель Леніна, який обіймав кілька високих посад, у тому числі і пост заступника голови Ради народних комісарів в Україні, був звинувачений у змові з наміром стати на чолі незалежної України; коли його викликали до Москви звітувати про свою діяльність, він наклав на себе руки.

Постишев, росіянин, був присланий з гівночі для придушення бунту. Прибув він разом із багатьма іншими росіянами та великою силою російського війська. Націоналістів знаходили скрізь по Україні, в усіх прошарках населення. Близько половини компартії України було “вичищено” разом із сотнями урядовців.

Багато українських комуністів, яких було помилувано, дякували Постишеву за його добру працю, а він, вірячи у щирість тих похвал, був дуже задоволений собою. Водночас Любченко, новий голова Ради народних комісарів України, з гордістю заявляв, що під могутнім проводом партії український націоналізм докорінно знищено. А проте вже за рік клопіт почався знову, в багатьох районах відбулися заворушення. Незабаром Любченко був змушений констатувати, що “український націоналізм знову наступає суцільними лавами”, а сам Постишев нарікав, що дуже важко узгодити більшовизм із націоналізмом; він визнав, що, зрештою, націоналізм завжди перемагає. Після тих слів його викликали до Москви, і він теж навіки пропав десь на далекій півночі.

І ось у січні 1937 року в Україну разом із великою групою інспекторів та чекістів надсилають Лазаря Кагановича, дівира Сталіна. Він виявляє, що серед українських комуністів залишилося ще багато націоналістів, які тільки вдають із себе комуністів. Невдовзі було розкрито нове підпілля. Цього разу головним злочинцем виявився сам Любченко, голова Ради народних комісарів. Був час, коли він був непримиренно ворожий до українських націоналістів і навіть виступав прокурором на судовому процесі над ним самим заарештованими сорока п’ятьма провідними людьми. І раптом він заявляє протест проти введення російської мови в початкові народні школи на тій підставі, що це утруднює вивчення дітьми рідної української мови. Російська мова, вважав він, може стати предметом навчання набагато пізніше – як чужоземна мова. На конференції компартії він нарікав, що чужі елементи – мав на увазі російські елементи – саботують українізацію, яку, на його думку, треба провадити на повну силу.

Тоді Москва прислала нового представника в Україну, досвідченого чекіста Ізраєля Леплевського. Знову було виявлено, що українські націоналісти обіймають чільні посади у всіх підприємствах та закладах, в Академії наук, у технічних організаціях і в кооперативних товариствах. Тепер уже Любченко обрав самогубство замість суду. Його наступник, молодий комуніст Бондаренко, був настільки нерозумний, що прийняв запрошення до Москви, і з того часу не було про нього чутки.



Якийсь час українська Рада народних комісарів була без очільника. Згодом на цю посаду було призначено добре знаного російського чекіста Коротченкова, а інший, не менш відомий російський чекіст Хрущов, став секретарем компартії України. Приблизно в той самий час був заарештований і зник старий більшовик і приятель Леніна Петровський, який від початку був президентом Української Радянської Соціалістичної Республіки. Пропадали й інші не менш відомі комуністи. Останнім часом усіх українських націоналістів називають троцькістами і наймитами фашистських держав¹.

Таким чином, в Україні впродовж семи останніх років змови повторюються дуже часто, нерідко спалахують заворушення. Ці прояви мають не просто антирадянський характер, вони завжди мають і подальшу мету – створення Української незалежної держави.

Радянська Україна за територією дорівнює Німеччині (перед об'єднанням останньої з Австрією). Часом кажуть, що без України Росія не прогодує себе. Це не так. Сучасних зборів зерна в Україні ледве досить, щоб прогодувати народ України, і коли – як це й тепер робиться – велику частину забирає держава, то багато українців мусять голодувати. Правдою є те, що радянська Росія не меншою мірою, ніж царська, залежить від українського вугілля, чавуну та інших сировинних ресурсів – хоча багато їх знаходиться в інших місцях Російської імперії. Якщо б Росія втратила Україну, то довелось б ті власні ресурси розробляти, а маючи Україну своєю колонією, Росія може собі дозволити занедбати їх.

Російський уряд навіть не прикидається милосердним до своїх опонентів. Від Польщі ж можна було б сподіватися чогось іншого. Проте взаємини між поляками й українцями вкрай погані. У 1918 році українці проголосили у Східній Галичині незалежну державу, яку бажали приєднати до Великої України зі столицею в Києві. Після завятих боїв цей український уряд у Галичині повалили поляки, а пізніше, після війни з більшовиками, вони відібрали ще дві українські провінції – Волинь і Полісся. Пілсудський уже мріяв про відродження колишньої польської імперії у вигляді федерації Польщі, Литви та України. Альянти, опинившись перед доконаним фактом, прийняли його, головню на угоду Франції, яка мала ілюзію, що велика Польща – значить сильна Польща. Свою згоду Антанта дала за умови, що Польща надасть автономію українцям Галичини. Польський уряд погодився на цю вимогу і, щобільш, підписав договір про захист меншин. Неодноразово парламентськими та іншими заходами українці намагалися змусити поляків додержати того слова, але й досі безуспішно. Тепер у польській Україні точиться перманентна революція.

Українці нарікають на свідоме заниження кількості їхнього населення, якого вони налічують шість мільйонів, а щоб те заниження було ефективнішим, великій частині нав'язується назва “русини”. Нарікають на відсутність українського університету у Львові, бо українцям відводять лише малий відсоток місць у польських університетах, а після навчання вони не знаходять собі роботи крім бізнесу та дрібної торгівлі. Нарікають, що число шкіл, в яких українська мова вивчається нарівні з польською, поступово зменшується. Нарікають, що маєтки на українській території перерозподілюються й роздаються полякам, а не українцям, тобто що поляки систематично колонізують Західну Україну.

Нарікають, що їхня преса підлягає суворій цензурі і що організації, зайняті лише розвитком спорту, нерідко закривають. Нарікають на сваволу місцевих урядовців і на відсутність справедливості щодо українців – усе це добре відоме польському населенню й посилює його зневагу до українців. Нарікають, що тисячі українців перебувають у в'язницях і таборах і що арештованих довго тримають по тюрмах без звинувачення, а тим часом поліція вишукує докази їхньої провини. Нарікають, що провини, за які тяжко карають українців, полякам обходяться легко.

Не треба думати, що українці тільки й знають, що бунтуватися. Вони намагаються будувати власне життя і створюють організації з гарним управлінням для підтримки самоосвіти, сільського господарства та кооперативних підприємств. Так, певна кількість українців застосовує терор. З другого боку, методи урядового переслідування й так званого “втихомирення” теж мають терористичний характер. Істина полягає в тому, що зіткнулися дві горді та вперті волі, і тепер між ними виникло таке напруження, що неможливо досягти згоди ні в чому.

Українці сповнені рішучості здобути волю. Поляки не квапляться їй дати їм. Вони переконані, що повинні володіти Галичиною, Волинню й Поліссям, які складають третину їхньої території, щоб захистити себе від радянської Росії. Вони не можуть уявити собі, що найкращою формою захисту є вдоволення Галичина.

Під Румунією – в Бесарабії, яка перед тим була російською провінцією, і на Буковині, яка раніше належала Австрії, – живе близько одного мільйона українців. Тут також союзники, поставлені перед доконаними фактами, прийняли їх. У Румунії з українцями поводяться так само погано, як і скрізь, а під деяким оглядом то й гірше, бо їх навіть не вважають вартими серйозної уваги. У правах, наданих іншим національним меншинам, їм відмовлено. Наскільки недолугий режим, якому вони підлягають, можна судити з того, що їхня преса не просто піддана суворій цензурі, а ще й змушена друкувати матеріали, що їх постачає уряд для власного звеличення.

Нарешті ми приходимо до четвертої, найменшої частини українських земель, яка після війни перейшла від Угорщини до Чехословаччини. Захованим у схилах Карпат, віддаленим від битих шляхів Європи, лежить цей невеликий район, якихось 12 тис. кв. км. площею, заселений переважно

¹ Ця обставина стала головною причиною поширеної на Заході ілюзії, ніби джерелом національного руху в Україні є Німеччина.

українцями, або русинами, як їх тут називають. Століттями він належав угорцям. Люди, здебільшого селяни, злиденно бідні. Ніхто ніколи як слід не знав про них, занедбаних і непомітних. Мабуть, ніхто й не підозрював, що у них теж є національні прагнення. Проте з-поміж них з'явилася деяка кількість інтелектуалів, і в кінці війни, хоч між ними було немало непорозумінь, з'ясувалося, що вони хочуть автономії або злуки з Українською республікою під проводом Петлюри. Чехи вміло використали ситуацію на свою користь і окупували територію, посилаючись на договір, укладений Масариком у Філадельфії 1918 року з групою емігрантів із Карпатської України, які погодилися на включення її до Чехословацької держави на умовах повної автономії. Мирна конференція прийняла й це як dokonаний факт, але з тим застереженням, що територія має бути автономною одиницею з наданням їй найповнішого самоврядування, сумісного з цілісністю Чехословацької держави. Чехи не виконали того зобов'язання. Вони забезпечили цей регіон переважно своїми урядовцями, завели свою мову як офіційну і відвели українцям значно менше шкіл, ніж своєму народові. Чехи заохочували білих росіян, тобто росіян старого режиму, поширювати тут свою літературу й мову і робити все можливе, щоб переконати українців, що вони – росіяни або належать до особливої карпато-русинської національності. Та все ж 1919 року Чехословацька Академія наук проголосила, що край цей – український і що його мова має бути і фактично є українська. Врешті-решт, як ми знаємо, Чехословацьчина підписала пакт із Радянським Союзом.

Свою відмову надати самоврядування українцям Чехословацьчина пояснила тим, що це, мовляв, відсталі народ; але треба зазначити, що вона не виявила аж ніякої зацікавленості в тому, щоб допомогти його поступові. У 1934 році д-р Бенеш сказав про Карпатську Україну: “Ця частина Чехословацької республіки належить і завжди буде належати нам”¹.

Поділена поміж чотирма державами Україна цікавить дуже багатьох; українська проблема велика і складна, але в плетиві перехресних тенденцій можна розпізнати її справжню природу. Українці – сільський народ. Саме з цієї причини їх завжди принижували. Цілі століття вони були під владою росіян, поляків і євреїв. Їхні міста й промисловість майже повністю належали цим народам. У якій шані серед сусідів були самі українці та їхня праця, свідчить той факт, що єврейські батьки радили своїм синам ніколи не ставати трудівниками на риллі.

На жаль, Україна не була єдиною країною, де на землеробів дивилися зверхньо. Але я сподіваюся, що ця погорда міста до сільської культури минається. Сьогодні селяни всіх країн домагаються поцінування й поваги до себе. Тому цілком природно, що в наш час українське питання повинне вийти наперед і що цей селянський народ має виховати покоління енергійних молодих провідників. Коли раніше я зупинявся на військових якостях їхніх предків, то робив це для того, щоб показати, що українці мають великі бойові традиції. І я хотів би додати, що хоч ці люди не позбавлені багатьох вад, та є у них і всі добрі властивості селянського народу, і немало великих талантів, включно з науковими, мистецькими, музичними – та насправді всіма корисними здібностями.

Ви сподіваєтеся почути від мене дещо про ставлення інших народів до України. Україна має всі ті сировинні ресурси, яких потребує Німеччина. Безперечно, майбутнє Німеччини буде тісно пов'язане з південно-східною Європою. В минулому Німеччина та Австрія мали сильні економічні й культурні зв'язки з тим регіоном. Німці навіть твердять, що домінували там. А коли німці говорять про Південно-Східну Європу, то мають на думці Україну. Але поки що інші держави не мають доступу до цієї території ні економічно, ані культурно. Ось чому Німеччина так глибоко зацікавлена українським національним рухом.

Важко уявити, як Україна могла б визволитися з-під советського панування без допомоги ззовні. Хоч я й певний того, що більшість населення вітала б таку допомогу принаймні тимчасово, та я так само певний, що їхні провідники не бажають заміни одного завойовника іншим – вони хочуть незалежної України. Звичайно, вони не відкинуть з легкої руки допомогу, хоч би звідки вона прийшла. Питання в тому, на яких умовах така допомога була б реальною.

Відколи Гітлер при владі, він не сказав нічого важливого про Україну, а що сказав перед тим, те було не зовсім зрозумілим, бо хоча в “Майн Кампф” він і кинув зауваження (без сумніву, маючи на увазі Росію): “Ми спрямовуємо очі нашого народу в бік східних земель”, але трохи далі він повчає той самий німецький народ: “Вбачати своє майбутнє не в п'яних походах і завоюваннях на кшталт Олександрових, а в солідній праці німецького плуга”.

Німеччина не могла забути свого не дуже-то приємного досвіду в Україні 1918 року. Якщо б тепер економічна перспектива мала бути ціною допомоги, то, можливо, Україна й погодилася б її заплатити. На сьогодні Німеччина – єдина потужна держава, яка цікавиться тим районом. Демократичні держави перебирають і дуже обережно вибирають тих, кого наділяють своєю симпатією, і не завжди вона дістається тим, хто її найбільше потребує.

Польща також хотіла б бачити Україну відділеною від Радянського Союзу, але не німецькими зусиллями. Україна – її сусідка в межу, і тому вона вважає, що географічно, історично й економічно

¹ Згідно з рішенням, ухваленим представниками Німеччини та Італії у Відні 2 листопада, в Карпатській Україні встановлено автономну державу та сформовано уряд на чолі з українським провідником, греко-католицьким священником о. Августином Волошиним. Вибори відбулися 12 лютого, і 94,2 % голосів було подано на підтримку цього уряду. З самого початку чеський уряд шукав нагоди відновити свою владу і в березні вдався до силових засобів. Невдовзі Карпатську Україну окупувала Угорщина.



їй одній належить право цікавитися майбутнім України. Вона також бачить, що німецька інтервенція в тому районі загрожувала б і їй, Польщі, існуванню та призвела б до втрати Галичини, Волині й Полісся.

Хоч як би там було, вирішальну роль у проблемі відіграє реальна німецька сила, наполегливість німецьких інтересів і віра німців у те, що тільки вони можуть подати ту зовнішню допомогу, яка уможливила б українцям визволення з-під Радянського Союзу.

З цих міркувань відразу постає запитання: якою має бути позиція Великої Британії? А наша позиція, я вважаю, має бути та сама, що й українців. Ми повинні стояти на боці України і на боці кожної держави, яка готова допомогти їй на прийнятних для неї умовах. Іншими словами, ми повинні прагнути того самого рішення, якого бажає сама Україна. І я переконаний, що це так само в наших інтересах, як і в її.

Наближаються великі переміни у Східній Європі, й інші проблеми, подібні до українських, виникнуть не тільки там. Якщо ці проблеми розв'язувати в новому дусі й новими способами, то потрібно знайти такі засоби, реалізація яких дозволить малим і молодим націям жити незалежно поруч зі старими й сильними.

ІСТОРИЧНІ ТА ІНШІ ПРИМІТКИ

Два різні народи

Багато росіян заявляють, що українці, білоруси¹ й росіяни – один і той самий народ. Свої заперечення вони ґрунтують на тому, що був час, коли українці називали себе “РУСЬКІ”, а росіяни (тобто великороси, або москвини) казали про себе, та й тепер кажуть, “РУССКІЕ”². Росіяни твердять, що саме тому й називають себе “русскими”, що насправді тотожні з українським народом.

Чи ця претензія виправдана? Таке питання варте більш ніж академічного зацікавлення: наполегливе повторювання цього російського твердження призвело до повсюдної плутанини, і тому тут постає потреба історичного дослідження. Хоча, незалежно від того, як справа вирішиться, домагання українцями національної незалежності не можна заперечити. Щоб обґрунтувати таке домагання, досить того, щоб більшість українців усвідомила нині, що вони як народ відрізняються від інших національностей. А що така свідомість є, ніхто з тих, хто совісно простежив сучасний український рух, не може мати жодного сумніву. Але коли б іще довести, що український націоналізм має глибоке коріння в історії, то хто заперечить, що українська справа від цього незмірно виграє?

Давайте спершу подивимося, що кажуть із цього приводу російські науковці. Академік Ф. Корш вирішував це питання так:

“Про українця людина логічної думки скаже: так, він руський, а все ж не великорос. Але російський спеціаліст у питаннях патріотизму вигукне: «Ага! Він руський. І ми також руськіє. Тобто, він такий самий, як і ми, і не має права вимагати чогось особливого»³.

В іншому місці Корш зауважує: “Це подвійне значення слів РУСЬ і РУССКІЕ дає привід для непорозуміння – не завжди щирого – серед наших теоретичних і практичних політиків”⁴.

Тут треба пояснити, що в стародавні часи слово РУСЬ відносилось до території, до держави і до людей. Старі історичні документи говорять про Русь насамперед як про землю племені полян, а потім як про державу в басейні Дніпра, столицею якої був Київ⁵.

Держава складалася з київської, чернігівської та переяславської територій. Тобто Русь того часу – це те саме, що тепер називається українськими землями. Інші території, заселені іншими східними слов'янами, не називалися ні Руссю, ні руськими землями. Є безліч доступних джерельних документів, які це підтверджують. На жаль, за браком місця я можу процитувати тут не більше, ніж один чи два приклади.

У першому Новгородському літописі записано: “Того року (1145) вся руська земля пішла проти Галича і спустошила багато його територій”. Звідси зрозуміло, що Галич – це не Русь. Цей самий літопис покликається також на подорож 1135 року посадника Мирослава і архієпископа Нифонта з Новгорода на Русь і згадує, що року 1221 “вони (новгородці) випроводили князя⁶ Всеволода, кажучи: ми не хочемо тебе, іди, куди бажаєш, – іди до свого батька на Русь”. І тут очевидно, що Новгород не був Руссю.

Поміж іншими свідченнями старих хронік, що прямо стосуються теми нашої дискусії, можна процитувати таке: “І Святослав прийшов з людьми Суздаль, Смоленська і Полоцька на Русь” (в році

¹ Білорусів у Радянському Союзі налічується п'ять з половиною мільйонів; їхня територія, що межує з Україною з північного заходу, площею дорівнює Англії. Там також посилюється рух за відокремлення.

² Росіяни вимовляють “русский” з подвійним “с”, а українці – з одним “сь”. Російська вимова цього слова твердіша, ніж українська.

³ Патриот о малороссийстве. История России, 1912, с. 53.

⁴ Завоеватели и завоеванные. Биржевые ведомости, № 14254.

⁵ Лекции и исследования, В. Сергиевич, с. 61-62; Обзор истории русского права, Владимирский-Буданов, с. 25.

⁶ Князь – титул східного походження. Саме слово це означає “голова”, “головний” і перекладається як принц; але фактичне його значення не відповідає тому змістові, який вкладається у слово “принц” на Заході.

1167) "...він (московський князь) іде з Москви на Русь". З цього чітко видно, що Суздаль, Смоленськ, Полоцьк і Москва теж не були Руссю.

Як сказано вище, можна було б навести набагато більше історичних доказів того, що в давні часи, а саме в IX–XIII століттях, назва "Русь" і "Руська земля" означала землі Києва, Чернігова й Переяслава, але не стосувалася інших територій, заселених східними слов'янами.

Щоправда, деякі старі хроніки називають новгородських, смоленських, суздальських і московських князів "руськими князями"; але це означало лише, що ті князі були нащадками руської династії Володимира Великого і Володимира Мономаха. То було посилення династичного характеру та й тільки; воно не означало, що землі, якими ті князі володіли, були населені руськими (або, інакше кажучи, русами, русинами чи русичами).

Коли в XIII столітті Київська держава впала, назва Русь перейшла до Галицько-Волинських, а не Владимиро-Суздальських земель, і кровні родичі київського народу в Галичі (Галичині), на Волині та у віддаленій Підкарпатській Русі почали називатися руськими, або русинами. Те, що ці назви збереглися до наших днів у Підкарпатській Русі (або Карпато-Україні), дало змогу росіянам твердити, ніби люди того краю – росіяни, коли насправді то українці. Внаслідок цього було зловмисно внесено багато плутанини в свідомість багатьох іноземців.

Треба додати, що назва Русь у латинській мові писалась як Рутенія (Ruthenia). Тут знову ми розкриваємо джерело багатьох сучасних непорозумінь, чимало з яких зумисне створюють вороги українців. Часто в статистичних даних русинів представляють окремо від українців, тоді як насправді це один народ.

Великоросія й Малоросія

Назву "Великоросія" росіяни відносять до території, на якій самі вони живуть, а назву "Малоросія" – до території, де живуть українці. Часто це робиться з наміром принизити українців через підсвідоме порівняння цих термінів.

Властиво, визначення Велика Русь і Мала Русь мають візантійське походження. У 1299 році, коли київський митрополит Максим перебрався до Володимира, а його наступник Петро переїхав до Москви, константинопольський патріарх, а також візантійський імператор почали застосовувати до Київської митрополії назву "Мала Русь". За грецьким розумінням, Мала Русь означає "справжня Русь", "власне Русь", на відміну від Великої Русі, що охоплює навколишні території; взірцем слугували "Мала Греція", що означало власне Грецію, і "Велика Греція", до якої входили всі колоніальні території Греції.

Цікаво історично простежити за жонглюванням назвами й титулами, яке довело до підміни або перекручування їхнього первісного значення і вживання. Коли 1299 року митрополит Максим (грек із походження) переїхав жити до Володимира, він продовжував уживати титул "Митрополит Київський і всієї Русі". Московський князь Іван Калита примусив його наступника Петра перейти до Москви і в той самий час, для піднесення власної гідності, присвоїв собі титул Великого князя всієї Русі, хоча тоді в його володінні не було жодного клаптика руських земель. У 1416 році в Києві була знову відновлена митрополічна катедра. Призначений на той високий пост Григорій Цимбалюк був незалежний від Москви і силою цього факту прийняв титул, на який тільки він мав право – Митрополит Київський і всієї Русі.

У XIV столітті назвам "Мала Русь" і "Велика Русь" знайшлися нові застосування. Внаслідок татарських наїздів у XII й XIII століттях відбувалися великі переселення з Київської Русі до віддалених західних провінцій Галичини та Волині. Згодом ті провінції перевищили Київ своєю могутністю й багатством, а їхнього володаря почали називати "самодержцем усіх Руських земель". На початку XIV століття кілька митрополитів намагалися поширити свої володіння за рахунок один одного. Суперечку вирішили константинопольський патріарх і Святіший Синод шляхом перерозподілу епархій. Одному митрополитові була призначена Галичина й Волинь під назвою "Мала Русь", а другому віддана решта територій під назвою "Велика Русь". Тож прецедент був пошанований: префікс "Мала" залишено важливішому з двох районів – правлячому центрові.

У 1335 році Юрій II Галицький проголосив себе "з ласки Божої дідичним князем усієї Малої Русі". На думку деяких авторитетів, у цьому був намір підкреслити той факт, що його трон новішого походження, ніж Київський – колиска раси й культури. З другого боку, це могло означати лише підтвердження церковних розмежувань.

Від 1340 року майже вся Русь (Україна) опинилася під формальним суверенітетом Литви, а Галичина – під Польщею. Треба підкреслити, що назва Русь відносилася тоді не до Москви, а до територій Києва, Чернігова, Переяслава, Білорусі, Волині й Галичини. За винятком малих частин Чернігівщини й Сіверщини – і то лиш на короткий час – жодна частина Русі чи руських земель не підлягала царській владі. Тільки під кінець XVI століття, коли Московія проголосила себе третім і останнім Римом¹ і

¹ На той час Росія була дуже слабкою. Легенда про те, що вона постає Третім Римом, творилася для патріотичного піднесення. Певні кола повторюють її ще й сьогодні, хоча підстав для неї не більше, ніж для іншої безглуздої тези – що російському мужикові належить місія врятувати світ (теж, до речі, з'явилася в період депресії після 1812 року, за царювання Олександра I).



єдиним носієм Христової правди, її монарх почав величати себе “Царем Русі”; це викликало протест Польщі, монарх якої в той час також величав себе “Правителем Русі” – на тій підставі, що під його суверенітетом перебували Руські землі.

У 1648 році гетьман Богдан Хмельницький вигнав поляків з усієї території Русі-України й проголосив себе “монархом і самодержцем Русі”. В той час він мав повне право на цей титул. Згідно з Ключевським, “Мала Русь все ще лежала тоді поза обрієм московської політики”. Поляки поновили напади на Україну, і Хмельницький мусив шукати допомоги. Він міг вибрати собі союзника з-поміж кількох, але врешті схилився до Москви. В короткому часі вона зловжила його довір’ям і підступно використала нагоду анексувати Україну. Вона захопила також Білорусь і Литву, і відтоді цар почав уживати імперський титул: самодержець Великої Русі, і Малої Русі, і Білої Русі, і Литви, і Волині, і Поділля. Російський історик Ключевський розповідає, що впродовж кількох десятиріч малоросійське питання вичерпувало російську закордонну політику; втримувати Київ і Східну Україну робилося дедалі важче.

Як ми вже бачили, в XVII столітті Велика Русь і Мала Русь були вперше названі в титулі монарха Московії. Порядок, у якому вони були поставлені в тому титулі, вказував на виразний намір піднести статус північносхідних територій, на яких розвинулася Московія, і понизити той район, що в розумінні Греції й Візантії був власне Руссю.

І все ж таки, ще довго по тому Московське царство було відоме як Московія, а його народ називав себе москвинами. Лише наприкінці XVII й на початку XVIII століття ввійшла в практику назва “Росія” на означення держави, а “великороси” – її підданих. До XVII століття іноземці називали Московію Московією, а її народ – московськими людьми.

Україна

Коли, з метою підсилити свої претензії на старшинство, москвини переставили термінологічне значення слів “Малоросія” і “Великоросія” і, граючи на префіксі “Мало-”, намагалися накинути малоросам тавро меншовартості, народ півдня відрікся від цієї назви і прийняв назву Україна. Зміна була виправдана, бо “Україна” не менш історична назва, ніж “Русь”. Ще в XII столітті цей край іноді називався Україною, а її населення – українцями. Наприклад, в Іпатіївському літописі записано, що коли помер Володимир Глібович, князь Переяслава, “Україна оплакувала його вельми”, і що в 1189 році князь Ростислав “пішов із Смоленська в Галицьку Україну”. Далі посилення на Україну знаходимо в старих документах від 1213, 1268, 1282 років. У козацькій думі, де описані походи гетьмана Наливайка, говориться: “В нашій славній Україні ніхто не допоміг українцям, коли розбрат прийшов в наш український край”. Як синонім “Русі”, “Україна” була вживана в різних закордонних офіційних документах, хроніках, географіях і мапах XVI–XVIII століть. Реєстри Сорбонни показують, що в XVI столітті українських студентів записували туг як “національністю Русин з України” (*natione Ruthena de Ucraina*); на географічних мапах 1580 року в Національній бібліотеці Парижа назвою “Ucraina” позначено територію по обидва боки Дніпра разом із Києвом. Географ Сансон (*Sansone*) в заголовку своєї мапи України, датованої 1641 роком, поставив: *Ucraina o roese de Casacchi* (Україна, або земля козаків) і на тій самій мапі відмітив Московську державу як “*Muscovia*”. Гетьман Хмельницький заявив польському міністрові 1649 р.: “Я не залишив ні пана, ні князя в Україні”, а в своїй промові до київського духовництва сказав: “Бог допоміг мені вигнати ляхів з України”¹; у прокламації гетьмана Брюховецького 1668 року говориться: “Україна наша улюблена отчизна, яку Польща й Москва хочуть поділити”².

Треба додати, що до 60-х років XIX століття слова “Україна” і “українці” широко вживалися в російській літературі як синоніми офіційних назв “Малоросія” і “малороси”. Тільки в 1863 році цензура їх заборонила й вилучила з обігу. Того самого року міністр внутрішніх справ М. Валуєв оприлюднив сумнозвісну заяву: “Української мови ніколи не було, немає, і ніколи не буде”. Від того часу по сьогодні більшість росіян із задоволенням повторює це твердження без найменшого зусилля довести його науково.

Хоча назва “Україна” була заборонена в Росії, зате в Галичині й Буковині, на територіях поза Російською імперією, вона змінила стародавню назву “Русь”; так само в Галичині й Буковині “українець” замінив “русина” й “руського”, що були стародавніми назвами тих людей. Ці зміни ввійшли в життя, але офіційно визнані австро-угорським урядом не були. В 1915 році група українських членів парламенту звернулася до уряду, щоб замінити “русина” “українцем”, та нічого з того не вийшло.

Отже, підходимо до заключного висновку: в давні часи, починаючи від IX століття, мешканці землі, відомої тепер як Україна, називали її Руссю, а себе руськими. Оскільки москвини, цілком інший народ, присвоїли собі ці назви, то справжні руські люди вибрали своїй землі назву Україна, а собі – українці. Вони мали повне право це зробити: нація має право назвати себе. І ця назва не вигадана. Стару назву, яка була зневажена, відкинули, і до вжитку ввійшла нова назва, яка існувала побіч старої принаймні після XII століття. Таким чином, претензії Москви до спадку й родоводу України були ефективно відкинуті.

¹ Акты Южно-Западной России; том III, с. 184.

² Источники Малороссийской истории. Б.-Каменский; том I, с. 184.

Расове походження

Тільки від початку XIX століття росіяни цілеспрямовано й послідовно поширюють ідею про те, що російський народ складається з трьох гілок: великороси, малороси і білоруси¹. Історія України сягає IX століття, тоді як Московія з'являється лише в XII ст. Отже, Московія виникла майже на чотириста років пізніше України. Як же можна ототожнювати ці дві країни?

Ці два народи складаються із зовсім різних расових елементів. Російський історик-класик Ключевський стверджує, що великоруська гілка виникла з поєднання східнослов'янських племен із вивродженими фінськими племенами, і додає: "...Не може бути й сумніву, що фінські елементи грали роль у формуванні типу обличчя великороса, бо його фізіономія жодною мірою не відповідає жодній типовій рисі слов'янина. Високі вилиці обличчя і сплющений ніс великороса достовірно свідчать про вплив фінської домішки в його крові".

З другого боку, той самий автор виразно показує, що, з усією можливою вірогідністю, малоросійське населення має виключно слов'янське походження.

Наступники Ключевського, отримавши багато свіжого матеріалу для обрентованих суджень, уже не мали жодного сумніву, що український і російський народи принципово різні. Професор Московського університету Чепурковський висловив думку, що етнографічно східні великороси мають багато спільного із мордвинами, черемисами та башкирами і що великороси, які живуть між верхнім Дніпром і верхньою Волгою, споріднені з литовцями, зирянами й пермяками. Українці, пише цей автор, відрізняються від тих великоросів і дуже схожі зі своїми західними сусідами. До того самого висновку дійшли й інші не менш авторитетні науковці, такі як А. Спіцин, А. Н. Пипін, А. Корсаков, В. Іконніков, а з молодших – А. Пресняков, М. Любавський і М. Грушевський.

У журналі "Украинская жизнь" (1912 р.) академік Корш влучно окреслив проблему такими словами: "Настільки очевидно є різниця між українцями й іншими слов'янами, що зайво про це й говорити. Їх відмінність від людей державної нації (великоросів) очевидна:

1. Мова. Мова українців поділяється на діалекти, не пов'язані з різними відгалуженнями великоруської мови.

2. Фізичний вигляд і будова тіла. Вже з першого погляду можна відрізнити українця від великороса.

3. Характерність. Українці мають характерний, тільки їм притаманний гумор, бадьорість і чутливість.

4. Звичаї й звички. Так глибоко закорінені їхні звичаї й звички, що українці зберігають їх, навіть живучи серед великоруського населення.

Усі ці відмінності справжні і могли постати тільки з того факту, що кожний народ має своє власне життя, виразно окреме від іншого впродовж довгих століть. З цієї простої причини відмінності будуть зберігатися, лише частково модифікуючись під впливом загальнолюдської культури."²

Мова

По довгих студіях і суперечках більшість науковців погодилася, що російська і українська мови фундаментально різняться. До цього рішення дійшли, зваживши їхні фонетичну зрілість, морфологію, лексикографію й літературну традицію. Хоча деякі з філологів, як-от Шахматов і Корш, припускають, що колись існувала "праслов'янська мова", спільна для всіх слов'ян, та всі вони без винятку визнають, що вже в IX столітті мова Русі мала свої індивідуальні риси, які відрізняли її від інших слов'янських мов, і що в ході часу ті відмінності настільки усталилися, що тільки за допомогою мовного словника Русі стало можливим пояснити багато темних місць у давній київській літературі.

У 1906 році Рада міністрів зажадала від Академії наук дати зважену думку про українську мову. З цією метою була сформована спеціальна комісія на чолі з Ф. Коршем, до якої також увійшли А. Фаміцин, В. Зеленський, Ф. Фортунатов, А. Шахматов, А. Лаппо-Данилевський і С. Ольденбург. Підготовлений Коршем і Шахматовим звіт був затверджений Академією і поданий до Ради міністрів. Головні висновки звіту зводилися до того, що історичні умови привели до майже цілковитої відмінності між південно-західною Росією (Україною) і територією, заселеною великоросами; що та відмінність відбилася на мовах обох народів, і замість того, щоб виробити їм єдину спільну мову, історичний розвиток поглибив діалектні відмінності, що були помітні вже в час з'яви тих народів на арені історії; і що, зважаючи на той факт, що існує малоросійська мова, якою розмовляють люди Полтави, Києва, Львова, великоруська мова, якою розмовляють люди Москви, Ярославля, Архангельська і Новгорода, не може розглядатися як "всеросійська". Звіт закінчувався рекомендацією, щоб народу Малоросії було надане таке саме право, як і великоросам, говорити публічно і друкувати своєю мовою.

¹ Карамзін, історик Російської імперії, був першим, хто вніс у російську історіографію цей шовіністичний дух, що відтоді залишається таким характерним для неї. То був історик Держави, а не народу; на жаль, вказаною ним хибною дорогою пішло багато послідовників, зокрема й автори шкільних підручників.

² Треба додати, що одяг, страви та житлова архітектура українців помітно відрізняються від великоросійських.



У 1906 році, коли згаданий звіт затвердила Рада міністрів, Київський і Харківський університети схвалили висновки Академії і додали свої побажання, щоб українська література користувалася тими самими правами, що й російська, щоб Св. Письмо було перекладене українською мовою, щоб навчання в початкових школах України проходило українською і щоб преса з Галичини була дозволена в Росії.

Тут можна було б цитувати багатьох українських учених, у тому числі Смаль-Стоцького й Сімовича, але, зважаючи на ясне й категоричне рішення Академії наук – найвищого російського авторитету в справах філології, – це було б зайвим. Я тільки хочу додати одну індивідуальну думку, а саме академіка Корша: “Зрілість мови, з погляду історичного й культурного, є повною, коли вона стає засобом висловлення думки й почуттів людей, які мають свою культуру й історію і які утворюють етнографічну цілість. Виходячи з цих критеріїв, мова українців – це така само мова, як і великоруська”¹.

Зв'язки між Північчю й Півднем

Досить звернутися лише до російських істориків, щоб переконатися, що від самого початку зв'язки між Московією й Руссю, тобто між Північчю й Півднем, були слабкі. Ключевський каже, що “в особі Андрія Боголюбського великорос уперше виступає на історичну сцену” – і додає: “той виступ не можна вважати щасливим”. Йдеться про того самого Андрія Боголюбського, який організував похід із Суздаля на Київ і в 1169 році спустошив його. Внаслідок тієї наруги й дедалі більшої зневаги його наступників до Києва, додає Ключевський, відчуження між Північчю й Півднем стало постійним.

Ключевський стверджує, що Москва була етнічним центром великоруського роду. Народи, яким судилося творити Московію, протягом тривалого часу були затиснуті між Волгою та Окою. Шлях на північ від Волги їм заступали колоністи з Новгороду, напівосілі розбійники; від північного сходу, сходу й півдня вони були відтінені чужими їм народами, а дорогу на південь і на південний захід закрила об'єднана Польсько-Литовська імперія. Москва будувалася саме тим населенням між Окою та Волгою, яке, за Ключевським, було надійно ізольоване від Русі, тобто України.

Гілка руської династії на півночі потрапила під вплив татарських звичаїв, які вже мали багато спільного зі звичаями угрофінського населення того краю, і якраз із тієї мішанини племен слов'янських прибульців з місцевим населенням постала московська (великоруська) порода. Цим, мабуть, можна пояснити, чому правителі на Півночі стали деспотами з безконтрольним бажанням панувати над іншими і звідки взялися в їхньому характері дика войовничість і непоступливість. Коли в 1654 р. історія звела українців і москвинів лицем до лиця і треба було скласти договір, між ними не було нічого спільного, що їх зближувало б. Обмін думками йшов через перекладачів. Українці називали себе руськими, народом з Русі, а москвини – москвинами, тобто людьми з Московії. Хоч обидві сторони визнавали православну віру, вони не відчували, що у них є спільна релігія. Для українців цар був тільки східним православним царем, але не руським царем, бо тільки вони були руські, і ніякий цар не мав влади над ними.

Культура на Півночі і на Півдні

Культура на Півночі була започаткована й підтримувалася Півднем; іншими словами, українці були тими першими, хто приніс науку до великоросів. Україна як ближча до Заходу підтримувала постійний зв'язок із європейськими осередками науки. Московія, навпаки, замкнулася сама в собі й не дозволяла своїм підданам виїжджати за кордон. Російські вчені не заперечують заборгованість їхньої країни перед Україною. Їхні публікації на цю тему могли б скласти не один том.

В усіх галузях науки, мистецтва, майстерності, орфографії, поезії, права, одягу й звичаїв у Московії переважали українські впливи. Вже у XIV столітті багато українців працювали в Москві вчителями. В XV–XVI століттях переклади західних книг доходили й до Москви, але ті переклади робили українці. Друковані руською мовою книжки вживали як підручники в Московії.

Після підписання Переяславського договору між Україною й Московією у 1654 році українські впливи на Півночі зросли ще більше.

У праці “Феофан Прокопович”, написаній у 1881 році, професор Морозов, росіянин, пише (с. 61), що Петро Великий бачив, як безнадійно відставало московське духовництво від київського у справах освіти, і що в Москві не було компетентних людей для навчання церковного причету, а отже, було необхідно шукати поради у науковців з Києва. У своїй “Истории российской литературы” академік Пипін (також росіянин) писав: “У XVII столітті нові сили з'явилися і врешті взяли гору в московському культурному житті; тими силами були: освіта, література й загальна культура, що розвинулися в Південній Русі, особливо в Києві. Справжніх особистостей своїх не було, і Москва мусила закликати київських мужів для наукової та педагогічної праці”.

Петро Великий посилав людей до Києва й Чернігова вчитися друкарського мистецтва. В першій половині XVIII століття українських студентів призначали викладачами Московської академії.

¹ Украинский народ и украинский язык: Известия общей славянской культуры, 1913, т. II, кн. 1

В XVII столітті українці обіймали всі високі посади в країні. У 1786 році в Росії були запроваджені державні школи, і вчителями в них були українці. На той час Київська академія була за всіма ознаками вищою школою вчителів для Великої Росії.

Балканізація

Існує думка, що визволення національностей СРСР може призвести до “балканізації Росії”. Цей не дуже зрозумілий термін означає поділ Росії на багато дрібних держав, які своїми безупинними суперечками загрожували б мирові в Європі. Щоб побачити хибність такого аргументу, досить пригадати, що всі балканські держави (Югославія, Греція й Болгарія) займають площу 185 тис. кв. миль, тоді як площа самої України становить приблизно 360 тис. кв. миль; і що все населення тих трьох балканських країн становить 26 мільйонів, тоді як у Радянській Україні живе 36 мільйонів українців, а всього їх у світі 48 мільйонів. Тобто територія й населення самої України вдвічі більші, ніж на всіх Балканах. І ще треба мати на увазі, що при визначенні балканських кордонів часто ігнорувалися національні інтереси, бо переважали політичні й стратегічні міркування.

Природні ресурси

Про сировинні ресурси України можна скласти уявлення з того, що в 1934 році вона займала: за видобутком нафти – 8-е місце у світі, за виробництвом гідроенергії – 4-е місце, кам'яного вугілля – 4-е місце, чавуну – 1-е місце, залізної руди – 3-є місце, цукру – 4-е місце.

Україна дає приблизно 4 % світового видобутку нафти, що становить майже 5766 мільйонів тонн

<i>Середньорічне виробництво сільськогосподарських культур:</i>			
	Світове виробництво, млн тонн	Частка України в світі, %	Частка України в СРСР, %
Пшениця	138	7,8	45,0
Кукурудза	1103,2	80,0	
Картопля	197	9,7	25,0
Жито	47	16,6	35,0
Ячмінь	41	11,7	65,0
Овес	64	5,6	25,0

<i>Поголів'я худоби – порівняно із загальною кількістю по ССРСР</i>			
	СРСР, млн	Україна, млн	Україна/ССРСР, %
Коні	15, 4	5,0	32,5
Велика рогата худоба	45,8	12,0	26,2
Свині	25,0	8,0	32,0
Вівці	61,1	16,0	26,2

<i>Основні об'єкти експорту (з території сучасної Советської України), млн тонн:</i>		
	1913 р.	1934 р.
Вугілля	7,2	19,7
Зернові	4,5	1,0
Руда	1,07	0,98
Сталь і чавун	1,6	3,37
Цукор	1,0	0,64